

Stijn Vervaet

Proučavanje i predavanje južnoslovenskih književnosti danas

Sarajevske sveske, br. 35-36 (2011), pp. 215-220

Umesto uvoda, skrenuo bih pažnju na to da je tekst koji sledi po stilu i argumentaciji mnogo bliži eseju (ili pismu uredništvu) u kojem izlažem neka svoja razmišljanja nego naučnom radu sa teorijskim pretenzijama. Budući da je prvi deo, u kome objašnjavam kako se predaju južnoslovenski jezici i književnosti na katedri za slavistiku u Gentu, dosta kratak, u drugom delu sam pokušao da odgovorim na pitanje kako se južnoslovenske književnosti danas najbolje mogu proučavati.

1. Studije slovenskih jezika i kultura na Univerzitetu u Gentu

Pre nego što pređem na pitanje kako se južnoslovenske književnosti izučavaju na Katedri za slavistiku Univerziteta u Gentu¹, želeo bih da ukratko kažem nešto o strukturi slavističkih studija u Gentu. Katedra na kojoj se od 1958. izučavaju slovenski jezici i književnosti zapravo se zove *Katedra za slavistiku i istočnoevropske studije* (Vakgroep Slavistiek en Oost-Europakunde / Department of Slavonic and East European Studies), a na diplomi koju studenti nakon četverogodišnjeg studija dobijaju piše Master istočnoevropskih jezika i kultura. Iako se možda čini da je sintagma *Istočna Evropa* ništa više do teško iskorenjivi ostatak hladnoratovske podele na zapadni i istočni blok, naziv katedre ukazuje samo na to da se na ovoj katedri ne proučavaju samo slovenski jezici i književnosti u tradicionalnom filološkom okviru slavistike već se studentima nudi širi pogled na jezike, književnost, istoriju, kulturu i, u manjoj meri, politiku, ekonomiju i čak geografiju zemalja bivše Istočne Evrope. U suštini, studijski program je organizovan po principu regionalnih studija, a tri regije koje se izučavaju su Rusija, Srednja i Jugoistočna Evropa. Ipak, treba reći da, osim (većih) slovenskih jezika, program ne predviđa jezike poput mađarskog, estonskog ili albanskog, kao i da tradicionalni stubovi slavistike, poput ruskog jezika i književnosti

¹ Katedra u Gentu je jedina slavistička katedra u Belgiji koja u svom programu ima južnoslovenske jezike i književnosti. Na slavistici na Univerzitetu u Leuvenu se predaju samo ruski i poljski, na Univerzitetu u Briselu ruski, poljski i češki, a i Visoke škole za prevodioce i tumače u Briselu, Gentu i Antwerpenu takođe nude samo ruski i poljski (nakon nekoliko godina isprobavanja, okončan je eksperiment s mađarskim i češkim zbog malog broja zainteresovanih, tako da će za dve godine diplomirati poslednja generacija prevodilaca i tumača tih jezika).

i staroslovenskog jezika, i dalje zauzimaju privilegovano mesto u studijskom programu.

Kakvo je sad mesto i značaj južnoslovenskih jezika i književnosti unutar ovako koncipiranog programa? Nakon prve godine studija, u kojoj se od živih slovenskih jezika uči samo ruski jezik, studenti biraju jedan drugi slovenski jezik koji se onda uči tri godine, a u paketu s njim ide zbir drugih predmeta koji osvetljavaju istoriju, kulturu i književnost dotične regije.² Tako po ovom programu poljski, češki, i, odnedavno, slovenački spadaju u Srednju Evropu, dok se bugarski i srpskohrvatski³ računaju u Jugoistočnu Evropu. Književnosti je, u okviru srednjoevropskog ili jugoistočnoevropskog smera, dodeljeno prilično skromno mesto: svega jedan predmet obrađuje književnosti Srednje, odnosno Jugoistočne Evrope. To znači da studenti poljskog, češkog i, čudnom igrom političke korektnosti, slovenačkog jezika⁴, izučavaju književnost 'svoga' jezika u okviru srednjoevropskog konteksta, dok studenti bugarskog i srpskohrvatskog proučavaju književnosti na tim jezicima u okviru balkanskog konteksta. Konkretno, predmet *Jugoistočnoevropska književnost i kultura* nastoji pružiti pregled istorije balkanskih književnosti – s naglaskom na bugarsku i 'jugoslovensku' – te uglavnom tretira književnost kao deo kulturne istorije Balkana, s ciljem da studenti steknu uvid u glavne književne tokove, od srednjeg veka preko renesanse i prosvetiteljstva pa sve do postmodernizma. Cilj predmeta nije toliko

² Moguće je kombinovati dve regije. Dok se većina studenata odlučuje za kombinaciju ruski jezik i književnost plus studije Srednje, odnosno Jugoistočne Evrope, moguće su i druge kombinacije u koje ovde neću ulaziti (recimo kombinacija Srednje i Jugoistočne Evrope, sa samo tri godine ruskog jezika, ili pak težište na staroslovenskom). Svodi se na to da većina studenata uči četiri godine ruski jezik i književnost, a tri godine jedan drugi slovenski jezik i sve kulturnoistorijske predmete koji idu uz taj jezik. Iako studenti mogu kao izborni jezik odabrati i nemački (srednjoevropski smer) ili grčki (balkanski smer), upravo zbog tog regionalnog karaktera, studije slavistike u Gentu na žalost nije moguće ukombinovati s drugim neslovenskim studijskim programima na Filološkom fakultetu (dok je ranije bilo moguće istovremeno studirati samo jezike i književnosti iste jezičke porodice, od Bolonje je moguće kombinovati na primer latinski sa švedskim, ili nemački sa italijanskim), na kojima se sve četiri godine izučavaju dva jezika, i gde se studenti u toku studija opredeljuju za lingvistički ili književnoznanstveni smer.

³ Iako je ovaj jezik u zvaničnom programu naveden kao srpski/hrvatski, studenti ga i dalje izučavaju kao pravi policentrični standarni jezik, koji se u različitim ali međusobno u potpunosti razumljivim varijantama govori u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i Crnoj Gori.

⁴ Ranije je na slavistici u Gentu program bio organizovan po filološkom principu, pa se razlikovalo između istočnoslovenskih (u praksi samo ruski), zapadnoslovenskih (poljski i češki) i južnoslovenskih jezika (slovenački, srpskohrvatski, bugarski), književnosti i kultura. Tada se slovenačka književnost predavala u okviru predmeta *Južnoslovenske književnosti*, pa su studenti dobijali celokupan pregled, ma koliko površan bio, južnoslovenskih književnosti izuzev makedonske. Jasno je da po novom programu, koji smešta slovenački jezik i književnost u srednjoevropski kontekst, studenti slovenačkog ne mogu da steknu uvid u povezanost slovenačke književnosti s jugoslovenskim književnostima, a te književnoistorijske veze su, naročito u 19. i 20. veku, od suštinskog značaja za razumevanje razvoja slovenačke književnosti, a svakako su mnogo bitnije nego njene veze s poljskom ili češkom književnošću.

(ili ne samo) da se studenti upoznaju sa glavnim piscima ili kanonskim tekstovima bugarske, srpske, hrvatske ili bosanskohercegovačke književnosti već i da nauče da uporedo promišljaju književnoistorijske pojave na (poglavito slovenskom) Balkanu i to kako u njihovoj međusobnoj povezanosti tako i u okviru balkanskog i većeg evropskog konteksta.

Razume se da su, s obzirom na to da se radi o uvodnom predmetu, pitanja kojima se ovaj predmet bavi vrlo opšteg karaktera (izdvojiću ovde samo ona pitanja koja su najviše vezana za književnost na srpskohrvatskom): Koje su odlike 'književnosti', odnosno *pravoslavne pismene kulture* srednjeg veka u Srbiji i Bugarskoj? Kako objasniti i razumeti pojave renesanse u Dalmaciji s jedne, i alhamijado književnosti na osmanskome Balkanu s druge strane? Kako se manifestuje prosvetiteljstvo u jugoistočnoj Evropi? Kako se javlja književnost romantizma i u kojoj je ona vezi s pojavom tzv. narodnog preporoda slovenskih naroda u osmanskome, odnosno habsburškom carstvu? Koju ulogu igraju standardizacija narodnog jezika, tj. kreiranje jednog standardnog jezika na osnovu štokavskog, i nastanak književnih dela pisanih na tom jeziku u procesima konstrukcije i diseminacije južnoslovenskih nacionalnih identiteta? Koja su ključna obeležja hrvatske i srpske književnosti realizma i moderne, a koje su sličnosti, razlike i međusobne veze? Kako teče razvoj ekspresionizma i avangarde na Balkanu, a koje su odlike modernizma i postmodernizma na slovenskom jugu?

Studenti dobijaju ovaj predmet na trećoj godini, nakon položenog ispita iz istorije Balkana i opštih predmeta poput uvoda u teoriju književnosti i pregleda zapadnoevropskih književnosti, tako da u tom smislu već imaju izvesna predznanja. U trećoj godini, međutim, studenti još ne znaju dovoljno dobro srpskohrvatski da bi čitali književna dela u originalu, tako da dobijaju selekciju (odlomaka) relevantnih književnih tekstova na holandskom ili engleskom prevodu, i, za dvadeseti vek, kraći spisak prevedenih romana. Svega nekoliko klasika se proučava nešto detaljnije s tim što i ovde izbor zavisi od toga koja su književna dela dostupna na holandskom jeziku: Krleža, Andrić, Crnjanski⁵, Kiš, Ugrešić i(li) Albahari. U četvrtoj godini studenti dovoljno dobro znaju jezik da bi mogli čitati određene autore u originalu – recimo, (kraću) prozu mladih autora koji još nisu prevedeni – ali se tada više ne predaje

⁵ Selimović, na primer, nije preveden na holandski, a od Crnjanskog je prevedeno vrlo malo.

književnost. Naravno, studenti se mogu opredeliti za diplomski rad na temu iz (post)jugoslovenske književnosti.

Dakle, udeo južnoslovenskih književnosti u studijskom programu na odseku u Gentu veoma je skroman. Pored malog broja profesora na katedri, razlog je, naravno, koncept regionalnih studija koji ima cilj da ponudi što raznovrsniji program, pa je samim tim i ograničen broj predmeta iz svake oblasti (istorije, kulture, književnosti, lingvistike). S druge strane se čini da katedra u Gentu opstaje upravo zahaljujući raznolikosti svoga programa i netradicionalnom konceptu studija, jer se, u poređenju sa katedrama u Leuvenu i Amsterdamu, sve do sada relativno veliki broj studenata opredeljuje za studije slavistike u Gentu. A pošto finansiranje univerziteta, kao i zasebnih katedri, delimično zavisi od broja studenata, to se pitanje pre ili kasnije postavlja. S tog stanovišta, pak, a i s obzirom na tešku situaciju u kojoj se slavistika danas nalazi u zapadnoj Evropi, možemo biti srećni što na Univerzitetu u Gentu uopšte ima mesta za južnoslovensku književnost.

2. Proučavanje i predavanje južnoslovenskih književnosti danas

Kako odgovoriti na pitanje uredništva “da li je moguće književnosti sa prostora bivše Jugoslavije proučavati kao izdvojene nacionalne književnosti ili su one jedino razumljive unutar tog šireg okvira, koji Kazaz naziva ‘južnoslavenskom interliterarnom zajednicom’?” Budući da nisam teoretičar književnosti, ne mogu da ponudim konkretan model za komparativno proučavanje južnoslovenskih književnosti niti mislim da je potrebno oživeti stare komparatističke modele ili izmisliti neki novi teorijski model koji bi pošao od čvrsto omeđenih nacionalnih kanona ili prihvatio njihovo postojanje kao nužnost. Moja jedina preporuka bi bila pristupiti književnosti(ma) srpskohrvatskog jezičkog područja kao svakoj drugoj književnosti: sa zdravom dozom kreativnosti kako u naučnim istraživanjima tako i u nastavi, sa pažnjom na kulturni i istorijski kontekst u kojemu je ta književnost nastala i u dosluhu sa savremenim teorijama kulture i književnosti.

Kako bih objasnio na šta tačno mislim, daću jedan konkretan primer. Sticajem okolnosti, prošle (akademske) godine sam imao sreću da provedem jedan semestar na Univerzitetu u Beču. Iskoristio sam priliku da pohađam jedan seminar kod prof. Vladimira Bitija, na katedri za slavistiku. Naslov seminara – i nadam se da me profesor Biti neće tužiti za industrijsku spijunažu što iznosim ove podatke – preveo

bih kao “Reprezentacija provincije u južnoslovenskim književnostima”. Nakon uvodne diskusije o pojmu provincije/palanke na osnovu odlomaka iz *Filosofije palanke* Radomira Konstantinovića i kratkog osvrtu na nekoliko ilustrativnih Krležinih pesama, čitali smo i analizirali niz kanonskih romana, pripovetki i drama jugoslovenskih/južnoslovenskih književnosti, od Kovačićevog romana *U registraturi* do Stankovićeve *Nečiste krvi*; od Andrićevih pripovetki o bosanskoj kasabi do Marinkovićevih *Ruku*; od Nušićeve *Gospođe ministarke* do *Predstave Hamleta u selu Mrduša Donja* Ive Brešana. Naravno, svi predavači na slavističkim katedrama van bivše Jugoslavije nemaju tu sreću da studenti mogu čitati tako komplikovana dela u originalu, kao što se ni svi studenti (kako na univerzitetima van bivše Jugoslavije, tako i na domaćim) ne mogu pohvaliti time da im seminar drži neko ko je toliko načitan i teorijski potkovan kao što je profesor Biti. Ipak, ovakav tip seminara je, po meni, primer idealne nastave južnoslovenskih književnosti: nije u pitanju nepotrebno nagomilavanje enciklopedijskog znanja o jednom književnom periodu već problemski ili, ako hoćete, tematski pristup književnosti. Studenti ne proučavaju samo jednu, nacionalnu književnost (hrvatsku, bošnjačku, srpsku, crnogorsku...) nego uče uporedo razmišljati o jednom fenomenu koji je svojstven svim tim (i ne samo tim) književnostima. A takav je tematski pristup, naročito kada se obuhvati celo srpskohrvatsko jezičko područje (ili šire jugoslovensko, jugoistočnoevropsko,...) i potkrepi saznanjima iz savremenih kulturnih i književnih teorija, najplodniji, kako u nastavi tako i u nauci.

Jer, složili se mi oko toga da li je srpskohrvatski jezik jedan policentrični standardni jezik s četiri nacionalne varijante bazirane na istoj, štokavskoj osnovi, kao što je to Snježana Kordić na osnovu naučnih argumenata dokazala (2010) ili pak da se radi o četiri odvojena nacionalna standardna jezika, niko neće negirati da su te varijante (ili ti jezici) međusobno razumljive. Samim tim, i književna dela koja su napisana na tom standardnom jeziku⁶ ili jednoj od njegovih varijanata biće razumljiva svakom obrazovanom čitaocu, govorio on sad hrvatski, bosanski, srpski ili crnogorski. Upravo zahvaljujući tom standardnom štokavskom, mnoge ključne pojave i književne figure javljale su se i delovale, bitna književna dela nastala i cirkulisala u mnogo širem, nadnacionalnom kontekstu, bez obzira da li je reč o južnoslovenskom romantizmu, avangardi, modernizmu ili postmoderni, o Matošu, Ujeviću, Zenitu,

⁶ A od druge polovine 19. veka, od kada se štokavski kodificirao kao standardni jezik, velika većina književne produkcije od Zagreba do Podgorice i jeste napisana na tom jeziku.

Andriću, Krleži ili Kišu, da ne govorimo o književnim časopisima. Dakle, zašto bismo književna dela koja su nastala na istom standardnom jeziku (ili na jednoj od njegovih varijanata) i u istom kulturnoistorijskom kontekstu proučavali *isključivo*⁷ u okviru naknadno konstruisanih nacionalnih kanona? Ako prihvatimo da su nacionalni identiteti konstrukt, a da nacionalni književni kanon između ostalog služi tome da preko obrazovnog sistema izgradi i fiksira nacionalne identitete, zašto bismo se onda upustili u besmislene rasprave o tzv. nacionalnoj pripadnosti pisaca poput Ive Andrića i Meše Selimovića? Njihovo je delo napisano na standardnom jeziku koji se govori(o) i čita(o) na celom srpskohrvatskom prostoru, a na tom prostoru ne samo da je prvobitno cirkulisalo i bilo recipirano, nego i dalje cirkuliše. Takođe, šta raditi sa nekima od najboljih postjugoslovenskih pisaca, koji, poput Dubravke Ugrešić ili Davida Albaharija, danas ne žive u zemljama naslednicama bivše Jugoslavije, ili koji, poput Aleksandra Hemon, stvaraju na nekom drugom, većem (i, gle ironije, takođe policentričnom) jeziku. Da li nam je, na kraju krajeva, stalo do boljeg razumevanja književnog dela, ili samo do svrstavanja pisaca u nacionalne fioke?

Umesto toga je mnogo korisnije priključiti se savremenim teorijama književnosti i kulture, jer se upravo tu kriju izazovi za proučavanje svih južnoslovenskih književnosti. S jedne strane, savremena teorija može pružiti inspiraciju i alate za (nova) čitanja, dok i književnosti iz bivše Jugoslavije mogu pomoći da se problematiziraju određeni koncepti kulturne i književne teorije, nastale pre svega na osnovu proučavanja zapadnoevropskih književnosti. U tom pogledu, interesovanje za postkolonijalne studije, rodne studije, teorije kulturnog pamćenja, studije traume, komparativne studije Holocausta ili savremene tekovine političke filozofije ne mora nužno da se svede na puko pomodarstvo.⁸ Veći korpus jednostavno podrazumeva veći i raznovrsniji uzorak, a samim tim i rezultate koji će možda pomoći da se početne teorijske pretpostavke koriguju ili drugačije postavje.

⁷ Naravno, ne osporavam nikome pravo da, recimo, napiše istoriju *Bošnjačkog romana* – naročito ne ako je napiše s dovoljno samosvesti o štetnim posledicama i zloupotrebi nacionalnog kanona u zemljama bivše Jugoslavije i u samom tom delu pokaže koliko je taj bošnjački kanon, u stvari, povezan s ostalim južnoslovenskim književnostima. Takođe, uopšte ne sporim da može biti veoma korisno detaljno istražiti opus jednog konkretnog pisca ili određeni fenomen na primeru građe iz samo jedne nacionalne književnosti, bilo ona hrvatska, srpska, bošnjačka ili crnogorska.

⁸ Primera radi, navešću samo neke monografije objavljene u zemljama bivše Jugoslavije: Biti 2005, Beganović 2007, Husanović 2010.

Dakle, a time bih završio svoje pismo uredništvu Sarajevskih svezaka, pitanje nije samo da li je moguće, poželjno ili nužno da se jugoslovenske/južnoslovenske književnosti uporedo izučavaju u širem okviru, zvali ga mi južnoslovenskom interliterarnom zajednicom ili drugačije. Pitanje je takođe da li mi kao strani slavisti treba da pratimo, prihvatimo i oponašamo retrogradno zatvaranje nauke o književnosti u uskonacionalne okvire kakvo se poslednjih dvadesetak godina dešava (da ne kažem, svesno sprovodi) na većini univerziteta, instituta i u tradicionalnim naučnim časopisima⁹ u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj i koje nužno dovodi do provincijaliziranja struke? Zašto bih se ja kao strani slavista bavio samo 'srbistikom', 'bosnistikom' ili 'kroatistikom', ako je mnogo zanimljivije i uzbudljivije kao jugoslavista istraživati književna dela ili kulturnoistorijske pojave celog srpskohrvatskog jezičkog područja i čitati ih kroz prizmu savremene teorije?

Literatura

Beganović, Davor (2007): *Pamćenje traume. Apokaliptička proza Danila Kiša*. Sarajevo: Zoro.

Biti, Vladimir (2005): *Doba svjedočenja. Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*. Zagreb: Matica hrvatska.

Husanović, Jasmina (2010): *Između traume, imaginacije i nade. Kritički ogledi o kulturnoj produkciji i emancipativnoj politici*. Beograd: Fabrika knjiga.

Kordić, Snježana (2010): *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.

⁹ Izuzeci su, u tom pogledu, svakako *Sarajevske sveske* i, u Beogradu, časopis *Reč*. Takođe treba pomenuti tzv. alternativnu književnu kritiku, koja se razvija van, ili koja je, poput *Betona* u Beogradu i *Sic!*-a u Sarajevu, čak usmerena protiv domaćih (nacionalističkih) akademskih elita.